

Yüzüncü Yılında Cumhuriyet'in Anayasal Kimliği ve Anayasa Yargısı *

Zühtü Arslan

**Değerli Katılımcılar,
Hanımefendiler, Beyefendiler,**

Sizleri en içten duygularıyla saygıyla selamlıyorum. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında böylesine anlamlı bir toplantıya ev sahipliği yapan İstanbul Üniversitesinin ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin yöneticilerine ve hocalarına teşekkür ediyorum.

Toplantının başarılı ve verimli geçmesini diliyorum, programda emeği geçenlere, bildiri sunacak akademisyenlere ve tüm katılımcılara katkılarından dolayı şimdiden şükranlarımı sunuyorum.

1. Giriş: Normatif Bir Kavram Olarak Anayasal Kimlik

Açış konuşması için zor bir konuyu seçtiğimin farkındayım. Anayasal kimlik meselesinin zorluğu, aslında bizatihi kimliğin sorunlu bir kavram olmasından kaynaklanıyor. Evet, insanlar gibi onların oluşturduğu toplulukların da kimlikleri olduğu bilinmektedir. Bu bir değer yargısını değil, olgusal bir durumu ifade etmektedir.

Bununla birlikte bireysel ve toplumsal düzeyde “*kimlik*” aynı zamanda potansiyel tehlikeler barındıran bir kavramdır. Her şeyden evvel, kimlik genellikle negatif bir dil vasıtasıyla inşa edilir. Kim olduğumuzu, daha ziyade kim olmadığımızı belirterek ifade ederiz. Aslında olmadığımızı ya da taşımadığımızı belirttiğimiz unsurlar da başkalarına ait kimliklerin parçasıdır.

Dolayısıyla kimlik inşa süreci beraberinde kaçınılmaz olarak “biz ve ötekiler” ayrışmasını getirebilmektedir. Bu kimlikler, fanatizmle birleştiğinde de Amin Maalouf'un ifadesiyle “*ölümcül*” hâle dönüşebilmektedir.¹ Nitekim “*Öldürmeyeceksin!*” emrine muhatap olanların günlerdir tüm dünyanın tanıklığında adeta “ölüm makinası”na dönüşmesi, kimliğin nasıl “ölümcül” hâle gelebildiğini açıkça göstermektedir.

Anayasal kimlik bağlamında meseleye bakıldığında da benzer riskler geçerlidir. Kimliği belirlerken kullanılan dil toplumu ayrıştırmak için kullanılabilir, bu da insan onuru temelinde kişileri eşitleyen anayasal demokrasiler için ciddi bir tehdit oluşturabilir.² Nitekim anayasal kimlik bazı toplumlarda evrensel anayasal ilke ve değerlerden azade olmanın gerekçesi, dahası baskıcı politikaların bahanesi olarak kullanılabilir.

Bununla birlikte tüm olumsuz çağrışımlarına ve kavramsal istismarlara karşın anayasal kimlik normatif bir kavram olarak da değerlendirilebilir. Bu anlamda anayasal kimlik başta insan hakları ve hukukun üstünlüğü olmak üzere demokratik siyaseti tanımlayan değerler manzumesini ifade eden bir kavramdır.³

Bu konuşmada anayasal kimliği normatif bir kavram olarak ele alıp Cumhuriyet'in anayasal kimliğinin inşasında ve gelişiminde anayasa yargısının etkisine değinmek istiyorum. Bu kapsamda öncelikle Cumhuriyet Dönemi'nin anayasaları üzerinden anayasal kimliğin oluşum dinamiğini, ardından da mevcut Anayasa'dan hareketle anayasal kimliğin temel unsurlarını ele almaya çalışacağım. Son olarak da anayasal kimliğin şekillenmesinde ve gelişiminde anayasa yargısının rolünü somut örneklerden hareketle açıklamaya gayret edeceğim.

2. Anayasal Kimliğin Oluşumu: Devamlılıklar ve Kesintiler

Öncelikle belirtmek gerekir ki anayasal kimlik boşlukta oluşan ve bir kez oluştuğunda sabit kalan bir şey değildir. Tersine bu kimlik geçmişten bugüne birçok etkenin karşılıklı etkileşimi içinde, kesintilerin ve devamlılıkların yaşandığı diyalektik bir süreçte ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Başka bir ifadeyle bir yandan bizden öncekilerden tevarüs ettiğimiz tarihsel ve kültürel miras, diğer yandan içinde yaşadığımız devrin şartları ve eğilimleri anayasal kimliği şekillendirmektedir.

Bu bağlamda anayasal kimlik, sürekliliklerin ve kesintilerin/kırılmaların bir arada yaşandığı bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı-Türk anayasacılığı sürecine baktığımızda anayasal kimlikteki devamlılıkları ve radikal kırılmaları görebiliriz.

Belirtmek gerekir ki bu süreçte devamlılık kesintilerden daha belirgindir. Örnek vermek gerekirse Türk anayasal kimliğinin en belirgin unsurlarından biri olan "*devletin bölünmez bütünlüğü*" ilkesi Osmanlı'dan tevarüs ettiğimiz bir anayasal esastır. İlk anayasamız olan 1876 Kanun-i Esasi'nin ilk maddesinde "*Devleti Osmaniye...hiçbir sebeple tefrik kabul etmez*" denilmiştir. Aynı şekilde mevcut Anayasa'mızın Başlangıç kısmı da "*Türk vatanı ve Milletinin ebedi varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa...*" öznesiyle başlar.

Anayasal kimlikteki kırılmaların veya değişikliklerin başında ise kuvvetler ayrılığı ilkesi gelmektedir. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu kuvvetler birliği esasına dayanmıştı. Bu Anayasa'ya göre, kayıtsız şartsız millete ait olan egemenlik hakkını, yasama yetkisi ve yürütme erki kendisinde toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kullanırdı (m. 3-5).

Esasen Cumhuriyet'in kurucularının kuvvetler birliği tercihi zamanın ruhuna uygundu. 1924 Anayasası Meclis'te görüşülürken Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbata Muharriri Celal Nuri Bey

bu tercihi sarıh bir şekilde izah etmişti. Celal Nuri Bey'e göre kuvvetler birliğine son derece özen gösterilmiştir zira *"bu heyeti doğuran, bu cumhuriyeti vücuda getiren tevhidî kuva esasıdır"*.⁴

1961 Anayasası'yla birlikte egemenliğin kullanımına ilişkin anlayış değişmiş, TBMM egemenlik hakkını kullanan *yegâne* organ olmaktan çıkmış, "yetkili organlardan" biri hâline gelmiştir. Kuvvetler ayrılığı, açıkça ve lafzen Anayasa'da zikredilmese de yeni anayasal düzenin temel esaslarından biri olarak kabul edilmiştir. Anayasa Mahkemesinin ifadesiyle *"Anayasa, yasama yetkisini, yürütme görevini ve yargı yetkisini ayrı ayrı organlara vermekle kuvvetler ayrılığı esasını kabul etmiştir"*.⁵ Mahkeme bu dönemde normların anayasallığı denetiminde kuvvetler ayrılığı ilkesini de kullanmıştır.⁶

1982 Anayasası'nın Başlangıç kısmı ise anayasal kimliğin bir unsuru olarak kuvvetler ayırımından açıkça bahsetmiş, bu ilkenin devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmediğini, *"medeni bir işbölümü ve işbirliği"* olduğunu belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi de Başlangıç kısmındaki bu ilkeyi birçok kararında ölçü norm olarak kullanmıştır.

Bu noktada anayasal kimliğin belirlenmesinde anayasaların dibacelerinin ya da başlangıçlarının özel bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. Anayasal kimlik aynı zamanda siyasal sistemin meşrulaştırılması işlevini görmektedir. Carl Schmitt, bir siyasal sistemin ahlaki, ideolojik veya felsefi kimliği üzerinden meşruiyet sağlandığını, yazılı anayasaların baştan itibaren bu kimliği yansıtan ifadelerle yer verdiğini belirtir. Schmitt'e göre Türkiye'nin 1961 Anayasası, başta Başlangıç kısmı ve 2. maddesi olmak üzere, bu tür meşrulaştırmalarla doludur.⁷

Esasen anayasal geleneğimizde *"başlangıç"* uygulaması 1961 Anayasası ile başlamıştır. Başlangıç bir yandan yeni anayasal düzeni oluşturan kurucu iktidarı meşrulaştırma işlevi görürken diğer yandan da yeni düzenin dayandığı temel görüş ve ilkeleri yansıtmaktadır.

Belirtmek gerekir ki başlangıçlar genelde retorik ifadelerle yer verirler. Buna ilave olarak bizim anayasaların başlangıçları romantik ve ironik ifadeler de içerir. Başbakanın ve iki bakanın idamıyla sonuçlanan 27 Mayıs sürecinin ürünü olan 1961 Anayasası, *"hürriyete, adâlete ve fazilete âşık evlatlarının uyanık bekçiliğine"*; demokratik siyasi yaşama son veren 12 Eylül darbesinin ürünü olan 1982 Anayasası ise *"demokrasiye âşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine"* emanet edilmiştir.

İroniye varan retoriği bir yana bırakılacak olursa Başlangıç kısmının anayasal kimliğin inşasında çok önemli bir işlev gördüğünü söylemek gerekir. Mevcut Anayasa'nın 176. maddesi uyarınca Başlangıç *"Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirleyen"* kısımdır ve *"Anayasa metnine dahildir"*. Bu nedenle de Başlangıç, Anayasa Mahkemesi tarafından anayasallık denetiminde ölçü

norm olarak kullanılmaktadır. Daha önemlisi, Mahkemenin ifadesiyle “*Anayasa maddelerinin amacını ve yönünü belirleyen bir kaynak*” olan Başlangıç, diğer anayasal hükümlerin yorumlanmasında kendisine başvurulmuş bir kısımdır.⁸

Anayasa'nın Başlangıç kısmı aynı zamanda, anayasal kimlikle yakından ilgili olan “*Anayasa'nın ruhu*”ndan bahsetmektedir. Bu kavram Anayasa'nın *Başlangıç* kısmı dışında 13. maddesinde de geçmektedir. *Başlangıç* kısmının sonunda, bu kısımda belirtilen ilke ve esaslar yönünde Anayasa'nın *ruhuna* saygı ve mutlak sadakatle yorumlanıp uygulanması öngörülmektedir. Diğer yandan Anayasa'nın 13. maddesinin ikinci fıkrasında da temel hak ve hürriyetlere yönelik sınırlamaların, diğerleri yanında, “*Anayasanın sözüne ve ruhuna*” aykırı olamayacağı belirtilmektedir.

Peki, Anayasa'nın ruhu nedir? Bunu cevaplamak kolay değildir zira “söz”ün aksine ruh çerçevesi kolay belirlenebilir ve tanımlanabilir bir kavram olmaktan uzaktır. Biraz da bu nedenle Anayasa Mahkemesi ruh meselesine pek girmemiş ve “Anayasa'nın ruhu” ölçütünü çok fazla kullanmamıştır.

Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi bazı kararlarında “*ruh*”tan ne anlaşılması gerektiğine dair bazı ipuçları vermiştir. Bu anlamda “*ruh*”, Anayasa'nın bir kısmından değil ancak tümünden çıkarılabilir. Mahkemeye göre “*yanın, Anayasa'nın ruhuna aykırı olduğu ileri sürülüyorsa, bu kez sayıları sınırlı birkaç Anayasa madde ve ilkesinin değil, Anayasa'nın tümünün yorumlanması gerekir*”.⁹

Diğer yandan ruhu anlamak için Hegel'den yardım alabiliriz. *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler* adlı eserinin başında Hegel, ruhun doğasının doğrudan zıddına yani maddeye bakılarak anlaşılacağını söyler. Hegel maddenin özünün yer çekimi, ruhun özünün de özgürlük olduğunu belirtir. Hegel'e göre “*özgürlük ruhun yegâne hakikatidir*”.¹⁰

Hegel'in madde-ruh zıtlığını anayasal dile çevirirsek “*maddenin özü otoriteyse ruhun özü de özgürlüktür*” diyebiliriz. Bu bağlamda özgürlük “Anayasa'nın ruhu”nun yegâne hakikatidir. Tam da bu nedenle Anayasa Mahkemesi, birçok kararında anayasal hükümlerin hak-eksenli bir yaklaşımla ve özgürlükler lehine yorumlanması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹

Esasen Anayasa'nın ruhunu, Anayasa'ya hâkim olan görüş, anlayış, amaç, felsefe ve ilkeler manzumesi olarak tanımlamak mümkündür. Bu da ancak Anayasa'ya yönelik bütüncül bir yaklaşımla belirlenebilir. Sonuçta, anayasal kimliğin tüm unsurları gibi “Anayasa'nın ruhu” da yoruma açıktır. Bu anlamda “Anayasa'nın ruhu”nu nihai olarak yorumlayıp uygulayacak olan da Anayasa Mahkemesidir.

3. Anayasal Kimlik ve Anayasa Yargısı

Anayasal kimliğin bir diyalektik sonucu olduğu açıktır. Bu diyalektik, uygulamada mahkemeler, yasama organları ile diğer kamusal ve özel alanlarda gerçekleşen yorumsal ve siyasal faaliyetler şeklinde tezahür etmektedir.¹²

Anayasal kimliğin oluşumunda kuşkusuz anayasa yargısının ve yargıcının özel bir yeri vardır. Anayasayı yorumlamak ve uygulamakla görevli olan anayasa yargıcı, devletin kurucu aktörlerinin belirlediği anayasal kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Anayasanın yorumuna ve uygulamasına ilişkin olarak yasama/yürütme ile yargı arasında yaşanan uyumsuzluk hatta çatışma da anayasal kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Belirtmek gerekir ki tarihsel süreç içinde anayasal kimliğin hak-eksenli şekillenmesinde bazen parlamentolar ve yürütme organları bazen de yargı daha olumlu rol oynamıştır.

Bunun biri anayasa yargısı fikrinin doğduğu yer olan Amerika Birleşik Devletleri'nden diğeri de ülkemizden olmak üzere iki örneğinden bahsetmek istiyorum. Bu örnekler anayasal kimliğin unsurlarından olan *kanun önünde eşitlik* ile *laiklik* ilkelerinin yorumlanmasının ve uygulanmasının zaman ve mekân içinde nasıl değiştiğini göstermek bakımından önem taşımaktadır.

Eşitlik ilkesi Amerika'nın soyut anayasal kimliğinin önemli bir bileşeni olmuştur. Bu kimliği inşa eden belgelerin başında gelen 1776 Bağımsızlık Bildirgesine göre "*Bütün insanlar eşit yaratılmıştır ve kendilerine onları Yaratan tarafından yaşama, hürriyet ve mutluluğu arama gibi vazgeçilmez haklar bahşedilmiştir.*" Ancak bu "*hakikat*"in somut anayasal kimliğe yansımaları çok uzun bir süre almış, "*bazılarının daha eşit yaratıldığı*" inancı yıllarca toplumsal, sosyal ve siyasal düzene hâkim olmuştur.

19. yüzyılın ortalarında Dred Scott adında bir köle, sahibi tarafından bir süreliğine de olsa köleliğin yasaklandığı bir eyalete götürüldüğünü, bu nedenle artık köle olmadığını ve beyazların sahip olduğu anayasal haklara sahip olduğunu ileri sürerek dava açmış, uzun bir sürecin ardından uyuşmazlık ABD Yüksek Mahkemesinin önüne taşınmıştır.

Yüksek Mahkeme davayı 6 Mart 1857 tarihinde karara bağlamış, kararda siyahilerin vatandaş olamayacağını, dolayısıyla beyazların yararlandığı anayasal haklardan yararlanmalarının mümkün olamayacağını belirtmiştir.¹³ Mahkeme, gerekçesinde siyahilerin beyaz adamın altında, aşağılarda bir varlık olduğunu, beyaz adamın saygı duyacağı herhangi bir hakları olmadığını, dolayısıyla "*bir zencinin (negro) hukuken ve hakkaniyete uygun olarak kendi menfaati gereğince köle yapılabileceğini*" ifade etmiştir. Yüksek Mahkemeye göre siyahiler herhangi bir hakkın öznesi olamazlar, tersine beyazların Anayasa'da güvence altına alınan mülkiyet hakkının nesnesi olabileceklerdir.¹⁴

Kısacası Amerikan Yüksek Mahkemesinin Dred Scott'a adeta "kölesin sen köle kal" dediği bu karar kölelik sorununu çözmek bir yana, tartışmayı daha da alevlendirmiş ve Amerika'yı İç Savaşa götüren bölünmeyi derinleştirmiştir. İç Savaş'tan sonra Anayasa değiştirilmiş, 13., 14. ve 15. değişikliklerle kölelik lağvedilerek kanun önünde eşitlik ilkesi pekiştirilmiştir. Başka bir ifadeyle anayasal kimliğin şekillenmesi ve uygulamanın soyut eşitlik ilkesine uygun hâle gelebilmesi ikinci Amerikan devrimi olarak bilinen iç savaşın sonucunda gerçekleşmiştir.¹⁵

Dred Scott kararı, verildiği dönemde de sonrasında da toplumun büyük bir kesimi dahası bizatihi Yüksek Mahkemenin başkanları ve üyeleri tarafından da kıyasıya eleştirilmiştir. Elbette, yaşanan gelişmelerle uyumlu olarak Yüksek Mahkeme de içtihadını değiştirmiş, özellikle 1954 yılında verdiği meşhur *Brown* kararıyla siyahiler ile beyazların ayrı okullarda eğitim görmesini eşitlik ilkesine aykırı bulmuştur.¹⁶

Anayasa mahkemelerinin anayasal kimliğin oluşumunda oynadıkları olumlu ve olumsuz rolün diğer bir örneği de Türk Anayasa Mahkemesinin başörtüsü sorunu üzerinden yaptığı laiklik yorumunda ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği üzere Anayasa Mahkemesi, 1989, 1991 ve 2008 yıllarında verdiği kararlarda üniversitelerdeki başörtüsü serbestisine ilişkin yasal düzenlemelerin ve anayasa değişikliklerinin Anayasa'nın 2. maddesinde korunan laiklik ilkesiyle bağdaşmadığına karar vermiştir.¹⁷ Bu kararlarda anayasal kimliğin unsurlarından olan laiklik ilkesi sınırlayıcı, yasaklayıcı ve dışlayıcı bir yaklaşımla yorumlanmıştır. Dahası 1989 yılında verilen ilk kararda laiklik "özgürlüklere kısırdırılmayacak" bir ilke olarak değerlendirilmiştir.¹⁸

Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi 2012 yılından itibaren hak eksenli yaklaşımla laikliğin özgürlükçü yorumunu yapmaya başlamıştır. Bu defa başörtülü olduğu için mahkeme salonundan çıkarılan avukatın, aynı nedenle üniversiteden atılan öğrencinin ve başörtüsü taktığı için işine son verilen devlet memurunun anayasal haklarının ihlal edildiğine karar verilmiştir.

Bu kararlarda Anayasa Mahkemesi, başörtüsünün din ve vicdan özgürlüğünün bir gereği olduğunu, başörtüsüne yönelik yasağın hiçbir kanuni temeli olmadığını ve bu yasağın inanç temelinde ayrımcılık teşkil ettiğini vurgulamıştır.¹⁹ Bunun yanında Anayasa Mahkemesi kararlarında laiklik ilkesinin hâkim olduğu bir hukuk düzeninde dinî tercihler ve bunların şekillendirdiği yaşam tarzının *devletin müdahalesi dışında ancak koruması altında* olduğu belirtilmektedir.²⁰ Bu kapsamda Mahkeme, başörtüsü yasağı dışında, gayrimüslim bir azınlık cemaatinin dinî liderinin seçimine devlet tarafından müdahale edilmesini de din özgürlüğünün ihlali olarak görmüştür.²¹

4. Sonuç Yerine: En İyi Anayasa, En İyi Uygulanandır

Cumhuriyet'in bir asırlık tecrübesi, anayasa yargısının 61 yıllık pratiği bize çok şey öğretmiştir. Dolayısıyla kazanılan başarılar, kazanımlar ve yaşanan hayal kırıklıklarından hareketle ortak bir anayasal kimlik üzerinde mutabakat sağlanabilir.

Kanaatimce bu anayasal kimlik, iktidarın tek elde toplanmasını önleyecek şekilde *demokratik*, kimlikçi siyasetin tuzağına düşmeyecek ve farklı olanı ötekileştirmeyecek şekilde *çoğulcu*, ülkede yaşayan herkesi temel hak ve özgürlüklere sahip eşit bireyler olarak görececek şekilde *özgürlükçü* ve nihayet tüm bu unsurları güvenceye alacak şekilde *hukukun üstünlüğüne dayalı* bir anayasa anlayışını zorunlu kılmaktadır.

Anayasa Mahkemesi, bilhassa son 10 yılda geliştirdiği hak eksenli yaklaşımla, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne dayanan demokratik, çoğulcu ve özgürlükçü bir anayasal kimliğin inşasına ve gelişimine çok önemli katkılar yapmıştır ve yapmaya devam etmektedir.

Bir kez daha vurgulamak gerekir ki anayasal kimliğin oluşumu akşamdan sabaha ya da bugünden yarına gerçekleşmiyor. Bu kimlik toplumda bugün yaşayanlar gibi daha önce yaşamış ve daha sonra yaşayacak olanların etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Edmund Burke'ün devlet için söylediği, anayasal kimlik için de geçerlidir. Burke'e göre devlet sadece şu anda yaşayanlar arasında değil, *yaşayanlarla, ölümler ve doğacak olanlar arasındaki bir ortaklık anlaşmasıdır*.²²

Kuşkusuz Cumhuriyet'in 100 yıllık süreçte oluşan anayasal kimliği de dün, bugün ve yarın boyutunda, zamanın ve mekânın ruhunu da yansıtarak dinamik bir süreç içinde geleceğe evrilmektedir.

Ayrıca belirtmek isterim ki büyük ölçüde anayasa metinlerinde tezahür eden soyut anayasal kimlik kadar hatta ondan daha önemli olan somut anayasal kimliktir, başka bir ifadeyle onun uygulaması, günlük hayata yansımalarıdır.

Bu bağlamda, konuşmamı beş yıl önce yine bu salonda kendisi için çıkarılan "Armağan" vesilesiyle andığımız merhum Ali Fuat Başgil'in sözleriyle tamamlamak istiyorum. Başgil'e göre "*Anayasaların en iyisi, en iyi ve en kolay tatbik edilenidir. En kötüsü de hiç tatbik edilmeyeni, yahut kötü tatbik edilenidir*".²³

Bu duygu ve düşüncelerle, hepimizi bir kez daha saygıyla selamlıyor, Cumhuriyet'imizin 100. yılı dolayısıyla düzenlenen panelin başarılı ve verimli geçmesini temenni ediyorum.

Hepinize sağlık ve afiyet diliyorum.

Zühtü ARSLAN
Anayasa Mahkemesi Başkanı

¹ İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından düzenlenen “Cumhuriyetin 100. Yılında Anayasa Yargısı ve Demokratik Siyaset” Konulu Panelin Açış Konuşması, İstanbul, 27/10/2023.

¹ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, 10. Baskı, Çev. A. Bora, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002).

² Kriszta Kovács, "Introduction: Identities, the Jurisprudence of Particularism and Possible Constitutional Challenges", *The Jurisprudence of Particularism: National Identity Claims in Central Europe.*, Ed. K. Kovács, (Oxford: Hart Publishing, 2023), içinde, s. 1.

³ Kovács, “Introduction...”, s.13.

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, II. Devre, Cilt 7, Yedinci İçtima, Birinci Celse, 9.3.1340 (1924), s. 225.

⁵ AYM, E.1977/1, K.1977/20, 05/04/1977.

⁶ AYM, E.1967/21, K.1968/36, 26/09/1968; AYM, E.1968/38, K.1969/34, 12/06/1969; AYM, E.1969/49, K.1970/3, 08/01/1970; AYM, E.1979/22, K.1979/45, 18/12/1979.

⁷ Carl Schmitt, “The Legal World Revolution”, *Telos*, No. 72 (1987): 73-89, ss. 74-75.

⁸ AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 7/3/1989.

⁹ AYM, E.1990/1, K.1990/21, 17/07/1990.

¹⁰ G.W.F. Hegel, *Lectures on the Philosophy of History*, translated by J. Sibree, (London: George Bell& Sons, 1894), s. 18.

¹¹ Ömer Faruk Gergerlioğlu [GK], B. No. 2019/10634, 1/7/ 2021, § 50; Ali Kuş [GK], B. No. 2017/27822, 10/2/2022, § 50.

¹² Gary Jeffrey Jacobsohn, *Constitutional Identity*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2010), s.108.

¹³ *Dred Scott v. Sandford*, 60 U.S. 393 (1857).

¹⁴ *Dred Scott v. Sandford*, 60 U.S. 393 (1857), 407, 451-452.

¹⁵ David A.J. Richards, "Revolution and Constitutionalism in America", M.Rosenfeld (ed.), *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*, (Durham: Duke University Press, 1994), içinde, ss. 85-142.

¹⁶ *Brown v. Board of Education of Topeka*, 347 U.S. 483 (1954).

¹⁷ AYM, E.1989/1, K.1989/12, 7/3/1989; E. 1990/36, K.1991/8, 9.4.1991; E. 2008/16, K. 2008/116, 5/6/2008.

¹⁸ AYM, E.1989/1, K.1989/12, 7/3/1989.

¹⁹ Bkz. *Tuğba Arslan* [GK], B. No: 2014/256, 25/6/2014; *Sara Akgül* [GK], B. No. 2015/269, 22/11/2018; *B.S.*, B. No: 2015/8491, 18/7/2018.

²⁰ AYM, E.2012/65, K.2012/128, 20/9/2012.

²¹ Bkz. *Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan* [GK], B. No: 2014/17354, 22/5/2019.

²² Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790), C.C.O'Brien (ed.), (Harmondsworth: Penguin Books, 1969), ss. 194-195.

²³ Ali Fuat Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2017), s.91.